OBSERVAȚII PRIVIND DATAREA MATRIȚELOR MONETARE DESCOPERITE LA SARMIZEGETUSA REGIA

MIHAI DIMA

REZUMAT:

Autorul reia discuția asupra datării ștanțelor monetare descoperite în anul 1987 la Sarmizegetusa Regia, pornind de la două monede hibride, care puteau fi bătute cu unele dintre acestea sau cu perechile lor. Cele două piese sunt o dovadă a faptului că ștanțele au fost folosite concomitent, într-un moment ulterior celui în care a fost emis cel mai recent dintre prototipuri (14-37 p.Chr.). Întrucât una dintre monede provine dintr-un tezaur încheiat la începutul domniei lui Traian, perioada de utilizare a matrițelor respective a fost plasată la cumpăna secolelor I-II p.Chr., puțin înainte sau între cele două campanii dacice ale acestui împărat, ceea ce confirmă datarea inițială, bazată pe interpretarea contextului arheologic

ABSTRACT: OBSERVATIONS ON THE DATING OF THE COIN DIES DISCOVERED AT SARMIZEGETUSA REGIA.

The author resumes the discussion on the dating of the dies discovered in 1987 at Sarmizegetusa Regia, starting from two hybrid coins, which could be struck with some of them or with their pairs. The two coins are a proof that the dies were used at the same time, after the most recent of the prototypes was issued (AD 14-37). Since one of them comes from a hoard dated at the beginning of Trajan's reign, the period of use of these dies was placed at the turn of the I-II centuries, shortly before or between the two Dacian wars, which confirms initial dating, based on the interpretation of the archaeological context.

CUVINTE CHEIE: Sarmizegetusa Regia, ștanțe monetare, denar hibrid, tezaur, Traian.

KEYWORDS: Sarmizegetusa Regia, coin dies, hybrid denarius, coin hoard, Trajan.

Contextul în care au fost descoperite ștanțele monetare de la Sarmizegetusa Regia (Fig.1), așa cum a fost prezentat inițial¹, lăsa să se înțeleagă că dacii au imitat denari romani, republicani, dar și imperiali timpurii, până în preajma cuceririi definitive a capitalei, în anul 106. Într-un articol recent însă, a fost pusă sub semnul întrebării interpretarea contextului respectiv, fiind oferită o nouă "lectură" a acestuia².

Autoarea face o analiză minuțioasă a documentației publicate, invocă alte descoperiri similare de pe teritoriul Daciei și câteva monede scoase la lumină în timpul săpăturilor arheologice de la Sarmizegetusa, deplânge nepublicarea materialului și ajunge la concluzia că atelierul în care au fost îngropate ștanțele a funcționat din a doua jumătate a sec. I a.Chr., până în prima jumătate a secolului următor, având ca reper *ante quem* orientativ denarul lui Tiberius reprodus pe una dintre acestea.

Spre deosebire de numismați, care au obiceiul să exploateze excesiv informațiile oferite de tezaurele monetare, Aurora Pețan face abstracție de această categorie de descoperiri, ceea ce va compromite încercarea, aparent justificată, de reinterpretare a datelor. Pe de o parte, o privire de ansamblu asupra structurii tezaurelor încheiate cu monede din sec. I și de la începutul sec. al II-lea p.Chr. ar fi contribuit la evitarea unor afirmații precum "copierea unui denar de la sfârșitul sec. II î.Hr. la începutul sec. II d.Hr. are un caracter anacronic"³. Pe de altă parte, exista o probabilitate foarte mare ca în tezaurele din Dacia să se găsească monede bătute la Sarmizegetusa Regia.

Denarii republicani (originali sau imitații) sunt prezenți în toate tezaurele încheiate în deceniul premergător

¹ Glodariu, Iaroslavschi și Rusu 1992.

² Pețan 2020.

³ Pețan 2020, 195.

Fig. 1. Ștanțele monetare descoperite la Sarmizegetusa Regia în anul 1987
(Fotografie din arhiva șantierului arheologic de la Sarmizegetusa Regia).

primei campanii dacice a lui Traian descoperite pe teritoriul Daciei⁴. Ponderea acestora oscilează între circa 33 % (Grădiștea de Munte "Sub Cununi")⁵ și 79,23 % (Orăștie)⁶, cu o medie de circa 63 %. Emisiunile datate în sec. al II-lea a.Chr. nu reprezintă rarități, fiind întâlnite în toate depozitele monetare cu structura cunoscută. Mai mult decât atât, denari republicani timpurii se regăsesc în tezaurul de la Grădiștea de Munte "Dealul Prihodiștii", încheiat între cele două războaie daco-romane⁷, dar și în cele de la Medveș (com. Fărău, jud. Alba)⁸ și Cicoșești (com. Păulești, jud. Prahova)⁹, care au cele mai recente piese din a doua jumătate a domniei lui Traian.

În ceea ce privește identificarea unor piese care au avut la origine ștanțele de la Sarmizegetusa sau perechile acestora, întreprinderea este mai dificilă, întrucât aproape toate tezaurele datate în ultimul deceniu al sec. I și în primii ani ai sec. al II-lea p.Chr. au fost descoperite în sec. al XIX-lea și au fost publicate fără ilustrație. Există însă anumite indicii care ne permit să identificăm piese susceptibile de a fi fost bătute la Sarmizegetusa.

O astfel de monedă se găsea în tezaurul descoperit, în 1877, la Orăștie, jud. Hunedoara¹⁰. Editorii acestuia menționează, fără a-l integra în catalog, motiv pentru care nici nu a fost luat în considerare de studiile ulterioare, un denar hibrid, fără aspect barbarizat, având avers de monedă republicană și revers din vremea împăratului Tiberius¹¹ (Fig. 2).

Aversul acestei piese reproducea un denar emis de C. CASSI, în anul 126 a.Chr., la fel ca și una dintre ștanțele de la Sarmizegetusa¹² (Pl. I. 1, 4), iar reversul putea fi bătut cu perechea matriței care copiază o monedă cu efigia lui

⁴ Pentru evoluția structurii numerarului tezaurizat în a doua jumătate a secolului I p.Chr., atât la sud, cât și la nord de Dunăre, a se vedea Dima și Isvoranu 2007, 70-75.

⁵ Mitrea 1945, 106, nr. 42, cu bibliografia anterioară. Procentajele sunt calculate dintr-un total (aproximativ) de 500 de piese. La descrierea tezaurului au fost omise circa 100 de exemplare bătute între anii 54-79 p.Chr. Foarte probabil, cele mai multe erau din timpul lui Vespasian.

⁶ Bahrfeldt și Forchheimer 1877.

⁷ Petac și Popa 2018.

⁸ Suci 1990-1993.

⁹ Dima 2003; Dima 2012.

¹⁰ Bahrfeldt și Forchheimer 1877.

¹¹ Bahrfeldt și Forchheimer 1877, 285, nota 1 și 290.

¹² Marea majoritate a denarilor republicani din tezaurul de la Orăștie, fiind considerați fără valoare de colecție, din cauza gradului avansat de uzură, urmau să fie topiți. Printre cele câteva piese care nu au fost distruse se numără și denarul hibrid, care

Hierzu kommen noch ein Denar des Königs Juba und endlich ein verkoppelter Denar.

Hs. Kopf mit Flügelhelm nach rechts; dahinter Werthzeichen und Urne (Bl. 157, C. Cassi).

Rs. Sitzender Kaiser nach rechts, PONTIF..... (Tiberius).

Silber, Gewicht 3.16 Grm., vernutzt.

Eine Verbindung zweier so weit auseinander liegender Stempel ist auffallend, die Prägung ist keineswegs barbarisch.

Fig. 2. Bahrfeldt și Forchheimer 1877: 290 (detaliu).

Tiberius folosită în același atelier (Pl. I. 3, 8). Totuși trebuie să păstrăm anumite rezerve, deoarece am identificat încă un denar hibrid, de data aceasta cu avers din vremea împăratului Tiberius și revers de monedă republicană (Pl. II. 2), bătut cu o ștanță de avers diferită de cea cunoscută. Pentru reversul acestuia a fost utilizată o matriță care copiază un denar emis de C.HOSIDI C.F GETA III VIR, ca și cea de-a treia ștanță de la Sarmizegetusa (Pl. I. 2, 6), ceea ce face posibilă producerea lui aici.

Deși în cazul celei de-a doua piese nu avem informații privind proveniența¹³, coincidențele ar fi prea mari pentru a nu avea legătură cu binecunoscutele matrițe. Dat fiind că în același context arheologic a fost găsit și un manșon, dovadă că numărul ștanțelor utilizate concomitent în respectivul atelier a fost mai mare, este posibil ca printre cele care nu s-au păstrat sau nu au fost descoperite încă să se numere și alte matrițe care imită monede din timpul lui Tiberius.

Denarul hibrid din tezaurul de la Orăștie nu este singurul aflat într-un tezaur din vremea lui Traian care provine din ștanțe combinate greșit. Phillip Davis prezintă atât piese hibride, cât și imitații bătute cu ștanțe gravate integral de meșteri locali, care ar fi făcut parte dintr-un tezaur datat la începutul domniei lui Traian descoperit pe teritoriul României¹⁴. Piese hibride care au avers "transferat" de pe monede imperiale copiază un denar de la Tiberius (Pl. II. 3), respectiv unul cu efigia lui Germanicus, emis în timpul domniei lui Caligula (Pl. II. 4-5). Imitațiile cu aspect barbarizat au avut ca prototipuri emisiuni ale împăraților Flavieni (Pl. II. 6-7).

Faptul că au fost descoperite împreună ne dovedește că matrițele de la Sarmizegetusa au fost folosite concomitent și nu succesiv, în epoci diferite, iar cei doi denari prezentați mai sus nu fac altceva decât să confirme acest lucru.

Datarea momentului în care au fost utilizate este stabilită tot de moneda / monedele lui Tiberius, care devin însă *terminus post quem*. Denarul hibrid din tezaurul de la Orăștie, descoperit la mică distanță de locul în care putea fi bătut, este un bun indiciu pentru o încadrare cronologică mai strictă, dacă nu cumva considerăm că amplele relații comerciale, precum și intensă circulație monetară aferentă aveau, de fapt, în lumea dacilor, un caracter domestic.

Întrucât ultima monedă "originală" din tezaurul de la Orăștie a fost emisă la începutul domniei lui Traian (anul 98), cea mai lesnicioasă explicație pentru nerecuperarea lui ar fi oferită de operațiunile militare din anii 101-102 p.Chr. Dacă datarea contextului în care au apărut ștanțele de la Sarmizegetusa între cele două războaie daco-romane ar fi corectă, atunci tezaurul de la Orăștie n-ar mai putea fi asociat, așa cum ar părea firească, cu evenimentele petrecute în timpul primei campanii dacice a împăratului Traian. Totuși trebuie să avem în vedere și eventualitatea ca nu moneda lui Traian să fie cea mai recentă din tezaur, ci denarul hibrid sau alte imitații nedetectabile în lipsa ilustrației.

În concluzie, argumentele de natură numismatică converg spre o datare la cumpăna secolelor I-II p.Chr. a momentului în care au fost folosite ștanțele descoperite la Sarmizegetusa Regia. Dacă acesta se plasează puțin înainte de anul 101 sau între cele două campanii dacice ale lui Traian este mai greu de spus pe baza informațiilor de care dispunem în prezent, existând și posibilitatea ca locul unde au fost utilizate matrițele să nu corespundă neapărat cu cel unde au fost găsite¹⁵.

a ajuns în colecția Trau din Viena, unde s-a păstrat cel puțin până în anul 1935, când a fost oferit spre vânzare, împreună cu alte monede romane imperiale; *Sammlung Franz Trau, Münzen der römischen Kaiser*, Gilhofer&Ranschburg-Viena / Adolph Hess A.G.-Lucerna, 1935, 9, nr. 294.

¹³ Moneda, care se găsește în prezent în colecția American Numismatic Society (nr. inv. 2015.20.2372), a făcut parte din colecția Richard B. Witschonke, fiind achiziționată de la Frank L. Kovacs, la data de 20.03.2002.

¹⁴ <https://rrimitations.ancients.info/imperial.html>

¹⁵ Florea et alii 2015, 24-25; Matei-Popescu și Țentea 2021, 368. Nu departe de locul în care au fost descoperite ștanțele

Combinarea greșită a ștanțelor după ce selecția prototipurilor a fost realizată cu grijă, astfel încât să fie reprezentate emisiuni superioare calitativ, dar din epoci diferite (126 a.Chr. - 68 a.Chr. - 14/37 p.Chr.), denotă cel puțin o stare de neliniște, explicabilă în contextul concentrării de trupe romane în apropiere, dar acesta este un argument ce poate fi invocat în cazul ambelor războaie daco-romane.

BIBLIOGRAFIE

- Bahrfeldt, M. și Forchheimer, E. 1877. Zwei römische Denarschätze. *Numismatische Zeitschrift*: 284-302.
- Dima, M. 2003. Un tezaur de la începutul sec. II p.Chr. descoperit la Cocoșești, com. Păulești, jud. Prahova. *Buletinul Societății Numismatice Române* 92-97 (1998-2003), 146-151: 75-82.
- Dima, M. 2012. Tezaurul de la Cocoșești, com. Păulești, jud. Prahova. Lotul de monede păstrat de către descoperitor. *Studii și cercetări de numismatică*, S.N., III (XV): 123-132.
- Dima, M. și Isvoranu, Th. 2007. Tezaurul de monede romane republicane și imperiale descoperit la Diaconi (sec. I p.Chr.), în Nicolae, E., Andrieș-Tabac, S. și Boldureanu, A. (eds.) *Simpozion de Numismatică organizat cu ocazia comemorării Sfântului Ștefan cel Mare, domn al Moldovei (1504-2004), Chișinău, 29 septembrie – 2 octombrie 2004, Comunicări, studii și note*: 67-94. București: Editura Enciclopedică.
- Florea, G.A., Mustăță, S., Mateescu, R., Cristescu, C., Bodó, C., Mateescu-Suciu, L., Iaroslavski, E., Gheorghiu, G., Pupeză, P. și Cioată, D. 2015. *Matrița de bronz de la Sarmizegetusa*. Cluj-Napoca: Editura Mega.
- Glodariu, I. Iaroslavski, E. și Rusu, A. 1992. Die Münzstätte von Sarmizegetusa Regia. *Ephemeris Napocensis* 2: 57-68.
- Matei-Popescu, Fl. și Țentea, O. 2021. Notes on the Roman camp (stratopedon) from Sarmizegetusa Regia (Cassius Dio 68.9.7), în Żelazowski, J., Narloch, K. and Plóciennik, T. (eds.), *Nunc decet caput impedire myrto. Studies dedicated to Professor Piotr Dyczek on the Occasion of His 65th Birthday*: 363-372. Varșovia.
- Mitrea, B. 1945. Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della Conquista. *Ephemeris Dacoromana* 10: 1-154.
- Petac, E. și Popa, N. 2018. Considerații asupra tezaurului monetar roman încheiat la Traian descoperit pe Dealul Prihodiștii (Grădiștea de Munte, com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara), în anul 2002, în Munteanu, L., Nicola, C.-D. și Talmațchi, G.-M. (eds.), *Studia Numismatica et Archaeologica. In honorem magistri Virgilii Mihailescu-Bîrliba oblata*: 193-212. București: Editura Academiei Române; Piatra-Neamț: Editura Constantin Matasă.
- Pețan, A. 2020. Atelierul monetar de la Sarmizegetusa Regia. O reevaluare, în Bărbulescu, C.A., Croitoru, C. și Udrescu, O.V. (eds.), *Miscellanea Historica et Archaeologica in Memoriam Dumitru Berciu*: 189-205. Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei "Carol I".
- Suciu, V. 1990-1993. Tezaurul monetar roman de la Medveș (comuna Făraș, județul Alba). *Apulum* 27-30: 189-207.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. The coin dies found at Sarmizegetusa Regia in 1987 (Photo: Archaeological site archive-MNIT).

Fig. 2. Bahrfeldt and Forchheimer 1877: 290 (detail).

monetare a ieșit la lumină și spectaculoasa matriță hexagonală de orfevru. Investigațiile arheologice întreprinse în zonă au pus în evidență ample lucrări de fortificare, în timpul cărora au fost aduse din altă parte pământ și resturi de materiale de construcție, amestecate cu diverse obiecte.

Plate I

1. Coin die that reproduces the obverse of a denarius issued by C.CASSI (MNIT, no. V. 40998);
 2. Coin die that reproduces the obverse of a denarius issued by C.HOSIDI C.F GETA III VIR (MNIT, no. V. 40999);
 3. Coin die that reproduces the obverse of a denarius issued by Tiberius (MNIT, no. V. 41000);
 4. Coin die that reproduces the obverse of a denarius issued by C.CASSI (detail, mirrored);
 5. Denarius issued by C.CASSI (Baldwin's Auctions Ltd - Dmitry Markov Coins & Medals - M&M Numismatics Ltd, The New York Sale XXXIV, lot 487);
 6. Coin die that reproduces the obverse of a denarius issued by C.HOSIDI C.F GETA III VIR (detail, mirrored);
 7. Denarius issued by C.HOSIDI C.F GETA III VIR (Leu Numismatik AG, Web Auction 17, lot 2217);
 8. Coin die that reproduces the obverse of a denarius issued by Tiberius (detail, mirrored);
 9. Denarius issued by Tiberius (Numismatica Ars Classica, Auction 125, lot 616);
- 4-9 enlarged images.

Plate II

1. Coin die that reproduces the obverse of a denarius issued by Tiberius (detail, mirrored);
 2. Hybrid coin struck from dies reproducing the obverse of a denarius of Tiberius and the reverse of a Roman Republican denarius issued by C.HOSIDI C.F GETA III VIR (Photo: American Numismatic Society);
 3. Hybrid coin struck from dies reproducing the obverse of a denarius of Tiberius and the reverse of a Roman Republican denarius issued by C. Vibius Varus (Gemini Numismatic Auctions LLC, Auction IX, lot 734);
 4. Hybrid coin struck from dies reproducing the reverse of a denarius of Caligula and the reverse of a Roman Republican denarius issued by M.PLAETORIVS CEST (Gemini Numismatic Auctions LLC, Auction IX, lot 735);
 5. Hybrid coin struck from dies reproducing the reverse of a denarius of Caligula and the reverse of a denarius issued by Augustus (Gemini Numismatic Auctions LLC, Auction IX, lot 736);
 6. "Barbarous" imitation of a Flavian denarius (Gemini Numismatic Auctions LLC, Auction IX, lot 738);
 7. "Barbarous" imitation of a Flavian denarius (Gemini Numismatic Auctions LLC, Auction IX, lot 739);
- 1-7 enlarged images.

MIHAI DIMA
Banca Națională a României
mihaidimabnr@yahoo.com

Planșa I.

1. Ștanță care imită aversul unui denar emis de C.CASSI (MNIT, inv. V. 40998);
 2. Ștanță care imită aversul unui denar emis de C.HOSIDI C.F GETA III VIR (MNIT, inv. V. 40999);
 3. Ștanță care imită aversul unui denar emis de împăratul Tiberius (MNIT, inv. V. 41.000);
 4. Ștanță care imită aversul unui denar emis de C.CASSI (detaliu, reprezentat în oglindă);
 5. Denar emis de C.CASSI (Baldwin's Auctions Ltd - Dmitry Markov Coins & Medals - M&M Numismatics Ltd, The New York Sale XXXIV, lot 487);
 6. Ștanță care imită aversul unui denar emis de C.HOSIDI C.F GETA III VIR (detaliu, reprezentat în oglindă);
 7. Denar emis de C.HOSIDI C.F GETA III VIR (Leu Numismatik AG, Web Auction 17, lot 2217);
 8. Ștanță care imită aversul unui denar emis de împăratul Tiberius (detaliu, reprezentat în oglindă);
 9. Denar emis de împăratul Tiberius (Numismatica Ars Classica, Auction 125, lot 616);
- 4-9 imagini mărite.

Planșa II.

1. Ștanță care imită aversul unui denar emis de împăratul Tiberius (detaliu, reprezentat în oglindă);
2. Monedă hibridă bătută cu ștanțe ce reproduc aversul unui denar din timpul împăratului Tiberius și reversul unui denar republican emis de C.HOSIDI C.F GETA III VIR (Photo: American Numismatic Society);
3. Monedă hibridă bătută cu ștanțe ce reproduc aversul unui denar din timpul împăratului Tiberius și reversul unui denar republican emis de C. Vibius Varus (Gemini Numismatic Auctions LLC, Auction IX, lot 734);
4. Monedă hibridă bătută cu ștanțe ce reproduc reversul unui denar din timpul împăratului Caligula, respectiv reversul unui denar republican emis de M.PLAETORIVS CEST (Gemini Numismatic Auctions LLC, Auction IX, lot 735);
5. Monedă hibridă bătută cu ștanțe ce reproduc reversul unui denar din timpul împăratului Caligula, respectiv reversul unui denar emis de Augustus (Gemini Numismatic Auctions LLC, Auction IX, lot 736);
6. Imitație "barbară" după un denar emis în timpul dinastiei Flaviilor (Gemini Numismatic Auctions LLC, Auction IX, lot 738);
7. Imitație "barbară" după un denar emis în timpul dinastiei Flaviilor (Gemini Numismatic Auctions LLC, Auction IX, lot 739).

1-7 imagini mărite.